

Az Árpád-kori Sopron topográfiájának kérdéséhez*

Sopron várossá fejlődésének problematikájából az utóbbi években jelentős hipotetikus eredmények születtek: elég itt csak *Mollay Károlynak* a megyei műemlékmonográfiában megjelent rövid vázlatára, valamint a Soproni Szemle 1955-ben indult új folyamában megjelent cikkekre utalni.¹ A soproni topográfiai vita minden résztvevője elfogadta azt a megoldást, hogy a későbbi, ill. mai egységes város több, egymástól részben függő, részben független települési magból származik. Bár az így kimutatott magokat (az ispáni várat, a heiligenkreuzi cisztercita apátság, ill. a sópác környékét, a johanniták telepét, a Kovácsszert, a Halász utcát, az udvarnokok földjét, Lövőtstb.)² és létrejöttük, ill. mibenlétük magyarázatát reálisnak kell tartani, ezek a magok az eddigi interpretációkban nem tükrözik kellőképpen azt a szerves gazdasági, társadalmi, politikai és jogi fejlődést, amely valójában a város kialakulásához vezetett. Az érdemi vita ugyanis az ispáni vár kérdésére koncentráldott — minthogy a német helynév eredetének kérdéséből indult ki —, ez pedig a hospesek jelenlétének és a vásárok fontosságának hangsúlyozása mellett is a probléma bizonyos torzításához vezet.

A fenti településmagok közül az ispáni várat (eltekintve most attól a kérdéstől, hogy hová lokalizáljuk), az Udvarnokok földjét és Lövőt feltétlenül XI. századnak kell tartanunk. (A Kovácsszert és a Halász utca ugyan végső soron lehet XI. századi eredetű, de minthogy létük eleve az ispáni várhoz kapcsolódik, nem jelentenek önálló problémát.) A XI. századi feltételezhető topográfiai egységek sora ezzel azonban nem tekinthető lezártnak. A XI. századi királyi szervezet rekonstruálása ma is a legvitatottabb kérdések közé tartozik. S Sopron esetében mind a „comitatus”, illetve „parrochia” fogalom értelmezésének kérdése,³ mind a várszervezet—udvarszervezet problémája⁴ felvethető, s egyes megoldások esetén ezek a topográfiai elképzelésekre is kihatnak. Így annak alapján, hogy a mai Sopron területén a várnépek és az udvarnokok földjei a későbbiekben külön foltokat képeztek (pl. Zovány a várnépeké volt,⁵ a meghatározott területet jelentő Udvarnok pedig az udvarnokoké⁶), nem teljesen alaptalan az az elképzelés, hogy az udvarszervezetnek is lehetett bizonyos hozzátartozó népeket összegyűjtő települési csomópontja: egy soproni curia. A soproni főesperesség kérdése is felvetethet XI. századi topográfiai problémákat. A soproni archidiakónatus, amelynek első említése 1238-ból ismeretes,⁷ már a tényleges területi székhelytől elszakadt kanonok címét jelöli,⁸ a XI. században azonban az erősen valószínű előzményét jelentő archipresbyteri intézmény⁹ egy e korbéli soproni főesperesi plébánia létét mutatja. E főesperesi plébánia lokalizálása, s a későbbi város egyéb temp-

* E cikk mondandója hozzászólás formájában elhangzott *Mollay Károly* 1960. jún. 21-iki kandidátusi vitáján.

¹ Az ún. Ódenburg-vitát *Mollaynak* a „Sopron és környéke műemlékei” (Bpest, 1953, 1956²) c. kötetben megjelent „Sopron vármegye vázlatos története” c. bevezetése váltotta ki. Hozzászólások: *Major J.* : Hozzászólás a „Sopron és környékének műemlék-topográfiája” c. műhöz. (Településtudományi Közlemények [T. Közl.] 1953). *Major J.* : Az Ódenburg név keletkezésének háttere (Soproni Szemle [S. Szle.] IX. 1955. 1—2. sz.). *Mollay K.* : Az „Ódenburg” név keletkezéséhez (S. Szle. IX. 1955. 3—4. sz.). *Major J.* : A XVIII (sic!) század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése (S. Szle. X. 1956. 2. sz.). *Verbőnyi L.* : Néhány megjegyzés az Ódenburg-vitához (S. Szle. X. 1956. 2. sz.). E vitán kívül a legkorábbi soproni topográfia vizsgálatához értékes segítség: *Házi J.* : Az 1379. évi soproni telexkönyv (S. Szle. XII. 1958. 2. sz.).

² Vö. pl. *Major* : i. m. (S. Szle. X. 1956. 139. l.).

³ Míg 1156-ban (Sopron vármegye története. Oklevéltár [Sopr. Vm. Okl.] I. Sopron 1889. 1. l.), 1212-ben (Sopr. Vm. Okl. I. 8. l.) egy-egy területet „in comitatu Supruniensi”, ill. „in comitatu castri Supruniensi” megjelöléssel, addig 1199-ben (Hazai Okmánytár [Haz. Okm.] II. Győr 1865. 1. l.) „terram in parrochia Supruniensi iuxta ferteu a nostris utuarnicis exemtam” említanak.

⁴ A két kérdésről legutóbb *Lederer E.* : A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bpest, 1959. 107—174. l.

⁵ *Mollay* : Sopron vármegye vázlatos története. 1956² 50. l.

⁶ Uo.

⁷ *Házi J.* : Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 3. l.

⁸ Az archidiakónatus kérdésére ld. *Fügedi E.* : Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken (Regnum. 1944—46.) 126—129. és 137—138. l.

⁹ Vö. *Mezey L.* : Az Árpádok eredet-mondája és a csuti alapítás (Filológiai Közönlöny 1957. 427. 1); *Györffy Gy.* : Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bpest, 1959. 19—20. l.

lomaival való egyházjogi kapcsolatának vizsgálata fontos feladata az eljövendő kutatómunkának. Ezek a problémák azonban — mint alább látni fogjuk — csak a kérdés felvetésével adhatnak segítséget a régészeti munkának, az esetleges lokalizálást — a források oldaláról való megfoghatatlansága miatt — éppen az ásatásoktól várjuk. Legfeljebb a XI. századi megyeközpontok plébániái patrocíniumainak rendszeres feldolgozása nyújthat támpontot abban a kérdésben, hogy vajon a Szt. Mihály templomot vagy a Boldogasszony templomot kell-e a főesperesi plébániaként feltételezni, de még az ilyen eredmény topográfiai felhasználhatósága is kérdéses.

A XI. századot követő időszakban az eddigi irodalomból is kivehető egy új, jelentős településmag felismerése: a váron kívül elhelyezkedő, faluszerű települése. Ennek eredetéről, mibenlétéről és helyéről a vélemények erősen megoszlanak. *Mollay*¹⁰ az oklevelekben szereplő „villa Suprun”-ról mint a vár melletti, faluból mezővárossá fejlődő hospes településről ír, s elemzi e „maior villae”-vel, majd „villicus”-szal bírói település szerepét a későbbi város gazdasági kialakulásában. Ez a helytálló fejlődésrajz azonban nem fordít különösebb gondot a villa területi elhelyezésére, hallgatólagosan a mai Belváros szomszédságába helyezi azt.¹¹ Azok a kutatók, akik nem fogadják el *Mollay*-nak az ispáni vár áthelyezésével kapcsolatos koncepcióját, a Szt. Mihály templom plébánia voltának magyarázata során e templom környékén kénytelenek valamelyes, tőlük közelebről meghatározni nem tudott faluszerű települést feltételezni,¹² de figyelmüket a mai kérdésre koncentrálván, ennek különösebb jelentőséget nem tulajdonítanak. Úgy véljük, hogy ezen a ponton van lehetőség a továbblépésre s újabb hipotézis felvetésére.

Az ispáni vár helyének kérdésében *Mollay* egyedül áll a vitában azzal az elképzelésével, hogy a XI. században az a Szt. Mihály templom környékén volt, s csak a XII. század elején helyezték át a későbbi Belvárosba, a mai Beloiannisz tér környékére. Elképzelését elsősorban két tényezőre alapítja: a templom környékére vonatkozó, középkori eredetű „Erdburger” dülönévre, valamint a kezdettől fogva *Sopron*-i plébániatemplomnak tartott Szt. Mihály templom helyére. Az első érvel szemben *Major* kimutatta, hogy az „Erdburger” dülönév nem feltétlenül utal XI. századi földvárra, hanem akár az e területen fennmaradt római amphitéátrumra is vonatkozhat.¹³ A második érvet *Makkai* igyekezett cáfolni, kétségbe vonva azt, hogy a Szt. Mihály templom volt az eredeti plébániatemplom, nem pedig a várárok menti Boldogasszony templom.¹⁴ *Major* ellenvetésének jogosultságát *Mollay* is elismerte, *Makkai*-val szemben azonban a két templomnak a plébániajogért folytatott harca kimenetelének egyházjogi magyarázatára és a templom ismert legkorábbi részének építési időpontjára támaszkodva fenntartotta azt az eddig senki más által kétségbe nem vont megállapítást, hogy a Szt. Mihály az eredeti plébániatemplom. A *Mollay*-val ellentétben nézeteket vallók a vár-kérdésben elképzelésüket erős érvekkel tudják alátámasztani: a XII. században már egyértelműen a későbbi Belváros északkeleti sarkán levő vár helye egyben *Scarabantia* forumának területe is, amelyet római kőfalak tehettek alkalmassá várépítésre — s ugyanakkor vár-áthelyezésnek semmiféle nyoma, maradványa nincs. A Szt. Mihály templom plébánia voltát illető magyarázatuk azonban gyenge. Így tehát ez a vita kulcskérdése, s ezért nincs igaza *Verbényinek*, aki szerint e probléma szerepét eltúlozták.¹⁵

Úgy véljük, hogy a Szt. Mihály templom kérdése nem önmagában jelent problémát. Hiszen senmi sem zárja ki azt, hogy a XI. században a soproni ispán és a soproni főesperes a római-kori település e két földrajzilag legmagasabb pontját választotta ki egymástól független, mellérendelt központnak. Ezt még külön erősítheti az is, hogy míg az ispáni vár helyén előzményként a római erősség állt, addig egyes vélemények szerint a kérdéses templom helyén pedig római-kori temető volt,¹⁶ amelynek keresztény folytatása is lehetett, s ez a templom helyválasztását indokolná. A problémát azonban éppen a Boldogasszony templom okozza. E templom régi volta nem kétséges: szintén római-kori temető helyén állt, leontásakor római feliratos köveket láttak benne, a várfalak kiépítésekor azokon kívül került — hogy csak néhány közismert érvt említsünk.¹⁷ Papjának plébánosi címéből — a XIV. század végi „Pharrer” adat¹⁸ jelentőségét nincs ok kétségbe vonni — *Mollay* is arra következtet, hogy eredetileg vártemplom volt. Ha azonban a

¹⁰ I. m. 41. 43. és 48—49. l.

¹¹ Vö. az 1199-i oklevél interpretálását i. m. 43. l.

¹² Pl. *Major*: T. Köz. 1953. 108. l. *Verbényi*: i. m. 145. l., *Házi*: i. m. 4. l.

¹³ *Major*: i. m. 106. l.

¹⁴ *Makkai László* opponensi véleménye *Mollay Károly* 1960. jún. 21-iki kandidátusi vitáján.

¹⁵ I. h.

¹⁶ *Radnóti A.*: Sopron és környéke régészeti emlékei. Sopron és környéke műemlékei. Bpest, 1956* 26. l.

¹⁷ *Mollay*: i. m. 43. l.

¹⁸ *Házi J.*: Sopron szabad királyi város története I./1. Sopron. 1921. 225. l.

várnak a régebbi, nagyobb jogokkal rendelkező plébánia mellett ilyen valamelyest önálló saját temploma volt, akkor az az elképzelés adódnék, hogy a Szt. Mihály templom a Boldogasszony templom felépülése után a többi soproni lakos, a „villa Suprun”-i hospesek, s talán az udvarnokok stb. plébániája lehetett.

A „villa Suprun” megjelölés értelmezése is felvet bizonyos problémákat. A XIII. században ugyanis a városokra vonatkozó terminológia még nem vált egységesé: a várost a „civitas” néven kívül említik „castrum”-ként és „villa”-ként, a polgárokat is egyaránt jelölhetik „civis”-ként és „hospes”-ként. E kategóriák ugyanakkor még a XIII. században sem csak a fenti fogalmakat jelölik, hanem eredeti értelmükben is használatosak. A XII. században a szóhasználat még áttekinthetlenebb, s még a leg gondosabban készített középlelatin szótár birtokában sem lehetne az egyes előfordulásokat egyértelműen értelmezni. Így a soproni oklevelek „villa”, illetve „castrum” szóhasználatánál is óvatosság szükséges. Mégis a városról kialakult eddigi kép vitathatatlaná teszi azt, hogy a XII. század közepe táján Sopronban a királyi szervezet népein kívül hospesek is éltek, amely rétegnek gazdasági, társadalmi, jogi helyzete történeti irodalmunkban általában tisztázott.¹⁹ S ugyanezekről jelentkezik forrásainkban a „villa Suprun” megjelölés is. Így tehát ezen a *Mollay* által is jellemzett, az ispántól, ill. a várnagytól bizonyos mértékig független, választott „maior villae”-vel, majd „villicus”-szal rendelkező falut, majd mezővárost kell érteni. Mint már említettük, e „villa” topográfiai problémája kellő súllyal nem vetődött fel, noha a bizonyos jogi függetlenség feltételezhetően együttjárhatott bizonyos területi függetlenséggel. Ezt szem előtt tartva, próbáljuk a „villa”-ra vonatkozó okleveles adatokat interpretálni.

A két XII. századi „villa”-t említő adat közül az 1156-i²⁰ nem értelmezhető. Nem lehet elképzelni ugyanis, hogy ennek a hospes-villának oly távol földje legyen, mint ahogy az az oklevélből következne. Az ugyanezzel az adománnyal foglalkozó 1171-i oklevél²¹ nem is említi a villát. Minthogy az 1156-i oklevél átíratban maradt fenn, további vizsgálat is aligha vezet magyarázatra, mert az elírás lehetőségét nem lehet kiküszöbölni. Az 1199-i villa-adat²² azonban jól magyarázható. Az ismert határjárásban említett Ravaszdról „villa Suprun”-ba vezető út azonosítására az irodalomban két egymástól eltérő megoldás ismeretes, de mindkettő végül egyaránt a Belvárosba torkolttatja az utat.²³ Nem tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy az út az oklevél szerint nem a castrumba, hanem a villába vezet, mert ezeket településileg lényegében azonosnak veszik. A kérdéses oklevél ezt mondja a Pakha-i határ e részéről: „... vadit... ad villam Rouoht et inde vadit superius per unam viam, per quam itur ad villam Suprun...”. Feltűnő, hogy itt egyrészt az „unam viam” említés arra mutat, hogy azonosításánál talán mégsem a környék legfeltűnőbb, legszelesebb útjára kell gondolnunk, másrészt pedig, hogy a határ itt „superius” megy, talán arra mutat, hogy magaslatra menő útról van szó. S lehet is ilyen utat találni: a mai Ravaszdt utcát — elfogadva *Házi Jenő*nek az utca elnevezése alapjául szolgáló elképzelését —, mely egyenesen a Szt. Mihály templomhoz vezet. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a hospes-község itt terült el, s adódnék az a megoldás, hogy a Szt. Mihály templom — esetleges XI. századi funkciójának kérdésétől függetlenül — a XII. században, valamint a XIII. században a város egységének létrejöttéig a villa, a hospes-község temploma volt. Ezek a hospesek eszerint csak a tatárjárás körül, illetőleg az azt követő időben költöztek be a Belvárosba, s onnan a közismert ellentétek miatt hamarosan visszaköltöztek saját, nemrég elhagyott településükre, az egyik legjelentősebb középkori soproni szőlőterület tőzsomszédságába, s éltek ezután „in rure”.²⁴ Úgy véljük, sokkal kézenfekvőbb magyarázata ez a XIII. század végi kitelepülés problémájának, mint *Mollay* elképzelése, amely a több mint 180 évvel ez időpont előtt feltételezett vár-áttelepítéssel hozza a kérdést kapcsolatba.

Azt, hogy a Szt. Mihály templom miért vált Sopron város plébániájává, ezek szerint kétféleképpen is magyarázhatjuk: vagy elfogadjuk, hogy ez volt a XI. századi főesperesi templom, s csak a település későbbi megosztódása következtében vált a soproni villa templomává, s jött létre a vártelepülésen egy kisebb jogú, de valamelyest önálló plébánia; vagy pedig eldöntetlenül hagyva a XI. század problémáját, amely századból mai ismereteink szerint e templomokból tárgyi emlék nem maradt fenn, a Szt. Mihály templom dominálását az egységessé vált városban azzal magyarázzuk, hogy ez volt a két plébánia-templom közül az ispántól független „polgár-templom”. Feltűnő, hogy a város 1277-i

¹⁹ Vö. Magyarország története I./1. Egyetemi Tankönyv. Bpest, 1957. 102. l.

²⁰ Sopr. Vm. Okl. I. 1. l.

²¹ Sopr. Vm. Okl. I. 3. l.

²² Haz. Okm. II. 1. l.

²³ *Mollay*: I. m. 43. l. és 21. sz. jegyzet, melyben *Veszélka* (*Verbényi*) álláspontját közli.

²⁴ *Wenzel G.*: Árpád-kori Új Okmánytár. IV. 254. l.

privilegiuma²⁵ sem tartalmaz plébánosválasztási szabadságot, bár ez a privilegium megerősítő jellege miatt nem zárja ki e jog e korbeli meglétét. Am a plébánosválasztás megkötöttsége magyarázható lenne a feltételezhető eredeti főesperesi jellegből is.

Ilyen módon az ispáni várát kezdettől a Belváros északkeleti pontjára kell tenni. Valószínű azonban, hogy a hozzátartozó legkorábbi település középpontja nem a mai Beloiannisz tér volt, hanem a szintén római kori temető helyén épült Boldogasszony templom: a település még nem húzódott el az úttól, hanem körülfogta azt. E templom körül volt a későbbiek során is az egyik piachely, amelynek korábban nyilván nagyobb szerepe lehetett. (Az említett 1277-i privilegium vásárjog-adományozásában az ispáni jogkör hangsúlyozott korlátozása arra mutat, hogy korábban a vásár valóban nem a villával, hanem a vártemplommal volt kapcsolatban.) S ezt a vártelepülést vették körül — akárcsak más városoknál — a kovácsok, halászok, s talán még mások települései is. Ezt látszik támogatni *Mollayn* az az élszóban közölt megállapítása, mely szerint a mai Lenin körútnak a Belvárossal ellentétes oldalán levő házai helyével kapcsolatban tűnik fel a *die innere Stadt* kifejezés, ugyanis a vár körüli eredeti központ emlékét olvashatjuk ki ebből az adatból. Ennek értékét azonban csökkenti a párhuzamos *die innere Vorstadt* alak, amely közvetlen evidenciájával kérdésessé teszi az elnevezés régiségét és bizonyító voltát az eredeti városközpont kérdésében. Ugyanebből a szempontból vet fel érdekes problémát a *Mollaytól* kimutatott, de azóta visszavont „nider statt” olvasat.²⁶ Mivel ez az 1379-i adat a Várkerület külső háziorára is lokalizálható, a *Major* által felvetett, szintén így olvasható „innder vorstat” adat²⁷ pedig egyértelműen erre a házorra vonatkozik, ily módon megtalálánk a belvárosi Obere Gasse alacsonyabb térszinten fekvő, nagyjából vele párhuzamos ellentétpárját. Minthogy ez az ilyen módon feltételezett „niedere Stadt” (= niedere Gasse?) éppen a legrégebbnek tűnő településrészen van, kár lenne a kutatás jelen szakaszában teljesen elejteni ezt a lehetőséget, amely egyszerre magyarázná az Obere Gasse nevét, s az „innder statt” olvasatnál egyértelműbben mutatná ugyanakkor azt, hogy a várhoz tartozó eredeti települési központ, magával a várral ellentétben nem vágott egybe a későbbi Belvárossal. A kifejezés latin megfelelői alapján azonban természetesen *Mollay* újabb olvasata a valószínűbb.

A fenti elképzelések, problémafelvetések és megjegyzések azt a célt kívánták szolgálni, hogy egyrészt összeegyeztessenek olyan vitaálláspontokat, amelyeknél ezt maguk a szerzők bizonyos kérdésekben előzőleg elfoglalt álláspontjukhoz való ragaszkodásuk miatt nem tették meg, bár a lehetőség adva van, másrészt, hogy néhány újabb megoldási kísérlettel gazdagítsák a probléma irodalmát.